

Nurbayeva Xolniso Uralovna,
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti
e-mail: nurbayevaxolniso@tersu.uz

O'QITUVCHINING GENDER MADANIYATI: MOHIYATI VA SHAKLLANTIRISH USULLARI

Annotatsiya. Jamiyatda jinslararo munosabatlarni tushunish va tartibga solishda gender tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi. Gender madaniyati tushunchasi ushbu tadqiqotlarning asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, maqolada ushbu tushuncha mohiyati, tarkibiy qismlari va darajalari yoritilgan, gender madaniyatni shakllantirish usullari bayon qilingan.

Аннотация. Гендерные исследования становятся все более важными для понимания и регулирования межполовых отношений в обществе. Понятие гендерной культуры является одним из основных понятий данных исследований, в статье освещаются сущность, компоненты и уровни этого понятия, излагаются методы формирования гендерной культуры.

Annotation. Gender studies are becoming increasingly important for understanding and regulating inter-gender relations in society. The concept of gender culture is one of the main concepts of these studies, the article highlights the essence, components and levels of this concept, and outlines methods for the formation of gender culture.

Tayanch so'zlar: gender, gender madaniyat, pedagogik madaniyat, ijtimoiy stratifikatsiya, ta'lim tizimi.

Ключевые слова: гендер, гендерная культура, педагогическая культура, социальная стратификация, система образования.

Keywords: gender, gender culture, pedagogical culture, social stratification, education system

Bugungi kunda ommaviy ta'lim olish imkoniyati ko'pchilik uchun odatiy hol bo'lib tuyuladi va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidagi xotin-qizlar va erkaklar teng huquqliligi, davlat xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek jamiyat va davlat hayotining boshqa sohalarida teng huquq va imkoniyatlarni ta'kidlovchi moddalar ba'zilar uchun rasmiyatchilik bo'lib tuyulishi mumkin.

Kirish. Gender madaniyati ijtimoiy hodisa sifatida madaniyatning asosiy elementlaridan biridir. O'z navbatida, ushbu konsepsiyaning o'zi murakkab tarkibiy qism bo'lib, siyosiy va huquqiy, ta'lim, maishiy, iqtisodiy, tarixiy va boshqa ko'plab jihatlarni o'z ichiga oladi. Shubhasiz, gender madaniyatini rivojlantirishning asosiy subyekti-bu gender sotsializatsiyasi jarayoni maqsadga muvofiq bo'lishi mumkin bo'lgan institut sifatidagi ta'lim tizimidir [1].

Bugungi kunda ommaviy ta'lim olish imkoniyati ko'pchilik uchun odatiy hol bo'lib tuyuladi va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidagi xotin-qizlar va erkaklar teng huquqliligi, davlat xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek jamiyat va davlat hayotining boshqa sohalarida teng huquq va imkoniyatlarni ta'kidlovchi moddalar ba'zilar uchun rasmiyatchilik bo'lib tuyulishi mumkin. Aslida, bu oddiy haqiqatlar ko'p asrlik, murakkab ijtimoiy jarayonlarning natijasidir. 1979-yil 18-dekabr Birlashgan Millatlar Tashkiloti bosh Assambleyasi ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini yo'q qilish to'g'risida Konvensiyani qabul qildi, bu uning paydo bo'lishi bilan dunyodagi jinslarning nohaqligi faktining rasmiy tan olinishini ko'rsatdi, shuningdek, bu pozitsiyani qabul qilinishi mumkin emas deb e'lon qildi [2]. 2010-yilning aprel oyi holatiga ko'ra, ushbu Konvensiyasi 186 mamlakat uchun kuchga kirgan. Mustaqil O'zbekiston Respublikasi ushbu konvensiyasini 1995-yil iyun oyida ratifikatsiya qilgan. Konvensiya gender kamsitish muammolarini hal qilishning asosiy xalqaro vositasidir. Uni ratifikatsiya qilish orqali davlatlar nafaqat erkaklar va ayollar o'rtasida rasmiy huquqiy tenglikni o'rnatishga, balki ayollarning o'z huquqlarini erkaklar darajalari bilan teng ravishda amalga oshirishini ta'minlash choralari ko'rishga majburlar. Bundan tashqari, davlatlar to'rt yilda bir marta Konvensiya qoidalari bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar va qiyinchiliklar to'g'risida hisobot taqdim etishlari shart.

Gender madaniyatini tarbiyalash demokratiyaning muhim mezonidir va mamlakatning huquqiy va ijtimoiy hayotidagi ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lishi kerak. Ta'lim tizimi sotsializatsiyaning muhim subyekti sifatida jahon va O'zbekiston qonunchiligi, shu jumladan, ayollar huquqlarini himoya qilish sohasidagi normalarning bajarilishini ta'minlashi kerak. Biroq bizning fikrimizcha, gender madaniyati tushunchasi ayollarni kamsitish masalasi bilan bir xillashtirilmasligi zarur. Bu zamonaviy o'zbek erkaklari va ayollariga xos bo'lgan qiyinchiliklarni va shaxslararo o'zaro munosabatlar, odob-axloq va boshqalarni o'z ichiga olgan kengroq tushunchadir.

Bundan tashqari, "gender" tushunchasining o'zi ijtimoiy ongning nuqtai nazarini jinsiy farqlar va qutblilik masalalaridan umuminsoniy

xarakter masalalariga o'tkazish, erkaklar va ayollarning prinsipial tengligini anglash, o'z jinsini ifoda etish huquqini tan olish uchun ishlatilishi kerak. Hozirgi gender muammolarini tushunish uchun ayolning mohiyatini, uning jamiyatdagi o'rni va o'rnini, ayol masalasining tarixini, uning paydo bo'lish sabablarini idrok etish evolyutsiyasini kuzatish, uni hal qilish uchun tarixiy shakllangan yondashuvlarni baholash va ularni yanada rivojlantirish istiqbollari ko'rish muhimdir. Bizga ma'lum bo'lgan insoniyat tarixining aksariyati patriarxat tarixidir. Biologik determinizm g'oyasi ko'p asrlar davomida yetakchi bo'lib kelgan. Turli davrlardagi taniqli faylasuflarning asarlarida ko'pincha odamlarning tengsiz mavqei zarurligi to'g'risida asos beriladi va deyarli hech qachon ijtimoiy rivojlanishning boshqa yo'li mumkinligi haqida savol tug'ilmaydi.

Tor ma'noda gender madaniyati bu shaxsning individual-shaxsiy xarakteristikasi, ijtimoiy munosabatlar subyektining umumiy madaniyatining bir qismi bo'lib, uning jinsiy aloqa, dunyoqarash pozitsiyalari, maxsus qadriyat yo'nalishlari va xulq-atvor modellari sohasidagi kompetentligini aks ettiradi. Dunyoning individual gender manzarasiga bog'liq tarzda shaxsda patriarxat (dominant-erkaklik) yoki egalitar (frans. Egalite – tenglik) madaniyat turlari shakllanadi [3]. O'qituvchining umumiy madaniyatida pedagogik qadriyatlar tizimi, fikrlash yo'nalishi, kasbiy va shaxsiy fazilatlar, pedagogik faoliyat usullari, nutq aloqasi va ta'lim muhitida kasbiy xulq-atvor uslubi orqali namoyon bo'ladigan uning bilim darajasi, ma'lumoti, malakasi va mahorati darajasini tavsiflovchi pedagogik madaniyat alohida o'rin tutadi. Pedagogik madaniyat tizimning bir elementi sifatida umumiy madaniyat bilan bog'liq. Pedagogik va gender madaniyatining sintezi bizga o'qituvchining gender madaniyatini zarur axloqiy va ma'naviy fazilatlarining shakllanish darajasini aks ettiruvchi, pedagogik amaliyot shakllangan dunyoqarash qadriyatlari, erkaklar va ayollarga ijtimoiy o'zaro ta'sir subyektlari sifatida munosabatni tavsiflovchi, o'qituvchining ta'lim muhitida jinsiy roli o'zaro ta'sirlar borasida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan bilimlari, ko'nikmalari, ko'nikmalari va kompetensiyalari to'plami sifatida ta'riflash imkonini beradi.

O'qituvchining gender madaniyati fanlararo yo'nalishga ega. O'qituvchining gender madaniyatining quyidagi tarkibiy qismlari mavjud:

- tarixiy: erkaklar va ayollarning jamiyatdagi mavqeyi evolyutsiyasi bosqichlarini, erkaklar va ayollarning jamiyat va insoniyat sivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan hissasining tarixiy faktlarini bilish;

- falsafiy: falsafa klassiklarining jamiyatdagi erkaklar va ayollarning o'rni va roli haqidagi qarashlari shakllanishi va evolyutsiyasini o'zlashtirish;

- axloqiy: shaxslarning xulq-atvori qoidalari va me'yorlarini ularning jinsiga va qarama-qarshi jinsiga qarab bilish va ularni pedagogik amaliyotga joriy etish;

Tor ma'noda gender madaniyati bu shaxsning individual-shaxsiy xarakteristikasi, ijtimoiy munosabatlar subyektining umumiy madaniyatining bir qismi bo'lib, uning jinsiy aloqa, dunyoqarash pozitsiyalari, maxsus qadriyat yo'nalishlari va xulq-atvor modellari sohasidagi kompetentligini aks ettiradi.

**– madaniy:
erkaklar va
ayollar o‘rtasidagi
status-rol
munosabatlarini
shakllantirishda
milliy
madaniyatlarning
gender
xususiyatlarini
hisobga olish
va ushbu
xususiyatlardan
o‘quv jarayonida
jinslararo
muloqotda
foydalanish;**

– madaniy: erkaklar va ayollar o‘rtasidagi status-rol munosabatlarini shakllantirishda milliy madaniyatlarning gender xususiyatlarini hisobga olish va ushbu xususiyatlardan o‘quv jarayonida jinslararo muloqotda foydalanish;

– lingvistik: erkaklar va ayollar o‘rtasidagi og‘zaki muloqotning o‘ziga xos xususiyatlarini, ularning nutq madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish qonuniyatlarini bilish;

– psixologik: o‘quv ma‘lumotlarini idrok etish, qayta ishlash va o‘zlashtirish paytida o‘g‘il-qizlar ruhiyatining ishlash xususiyatlarini bilish va ularni o‘quv jarayonida hisobga olish;

– pedagogik: talabalar bilan ularning jinsini hisobga olgan holda pedagogik o‘zaro ta‘sir shakllari, usullari, usullari va vositalarini samarali qo‘llash;

– huquqiy: nikoh, oila, mehnat va shaxslararo munosabatlar sohasidagi erkaklar va ayollarning ijtimoiy himoyasi va javobgarligini tartibga soluvchi me‘yoriy-huquqiy bazani bilish, ushbu bilimlarni amalda qo‘llash qobiliyati.

– sotsiologik: ijtimoiy tabaqalanish tizimidagi erkaklar va ayollarning status-rol munosabatlariga ta‘sir qiluvchi ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilish qobiliyati.

O‘qituvchining gender madaniyati tarkibiy jihatdan quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

a) epistemologik – bu o‘z pedagogik salohiyatini teng huquqli gender pozitsiyalar orqali samarali amalga oshirishga imkon beradigan bilimlar to‘plami;

b) ontologik – shaxsdagi erkaklik va ayollikning asosiy muhim elementlari;

d) aksiologik – ongning qadriyatlar-me‘yorlar sohasi;

e) xizmatga oid – axloqiy – erkaklar va ayollarni kasbiy va pedagogik munosabatlarning teng huquqli subyektlari sifatida qabul qilish;

f) faoliyatga oid – talabalarining yutuqlarini baholashda jinsiy mansublik asosida kamsitishni istisno etilishi .

O‘qituvchining gender madaniyati ikki jihatni o‘z ichiga oladi:

a) ta‘lim tashkilotining pedagogik jamoasida muloqot madaniyati;

b) o‘quv mashg‘ulotlari davomida turli jins vakillarini o‘qitish va tarbiyalashda pedagogik mahorat bilan ifodalangan madaniyat [4].

O‘qituvchining gender madaniyatida bir necha darajalarni ajratish mumkin:

1) qarama-qarshi jins vakillarini pedagogik o‘zaro ta‘sirning teng huquqli subyektlari sifatida qabul qilishni tavsiflovchi eng yuqori daraja;

2) ta‘lim muhitida umumiy pedagogik professionallashtirishning uyg‘un birlashmasi sifatida erkaklar va ayollarga bo‘lgan munosabatni aks ettiruvchi yuqori daraja;

3) o'rta-qarama-qarshi jins vakillarining psixikasi, tafakkuri va xulq-atvorining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olmagan holda o'rtacha idrok etuvchi o'rta daraja;

4) past daraja-ayollarni professional ta'lim muhitida erkaklar uchun tengsiz raqobatchilar sifatida qabul qilish;

5) qabul qilib bo'lmaydigan darajada past daraja — qarama-qarshi jins vakillarini ta'lim tizimidagi kamsitish nuqtai nazaridan idrok etish.

O'qituvchilarning gender madaniyati darajasini oshirish uchun mamlakatimiz ta'lim tizimida qanday choralar ko'rish kerak? Ushbu masala bo'yicha mavjud tajriba tahlili shuni ko'rsatdiki, ushbu choralarning asosiylari quyidagilardan iborat:

- nashrga tayyorlanayotgan va umumta'lim va oliy maktab uchun qabul qilingan darsliklarning gender ekspertizasini o'tkazish;

- amaliyotchi o'qituvchilar uchun gender masalalari bo'yicha malaka oshirish va kasbiy qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish;

- ta'lim muassasalarining o'quv jarayoniga gender yondashuvini joriy etish;

- Fanlar akademiyasi, ilmiy fondlar va gumanitar ilmiy jurnallar tomonidan, gender masalalari bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari, maqsadli grantlar va dissertatsiya tadqiqotlarini qo'llab-quvvatlash;

- o'quvchilarning jinsi va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish bo'yicha ilmiy ishlar va uslubiy adabiyotlar to'plamlarini nashr etish;

- mamlakatimiz maktablari va akademik litseylarida, ijod va ixtisoslashtirilgan hamda prezident maktablarida o'g'il va qizlarni alohida (alohida parallel) o'qitish tajribasi elementlarini pedagogik amaliyotga joriy etish imkoniyatlarini umumlashtirish, tushunish va ko'rib chiqish;

- mamlakat, viloyat va tumanlar miqyosida gender bo'yicha treninglar ilmiy-amaliy konferensiyalar, o'quv-uslubiy seminarlar o'tkazish;

- har xil turdagi ta'lim tashkilotlarida o'qituvchilarning gender madaniyati darajasini baholash uchun diagnostika vositalarini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish;

- ota-onalar va keng jamoatchilikka shaxsni rivojlantirish uchun gender ta'limining xususiyatlari va afzalliklarini tushuntirish.

• mamlakatimiz maktablari va akademik litseylarida, ijod va ixtisoslashtirilgan hamda prezident maktablarida o'g'il va qizlarni alohida (alohida parallel) o'qitish tajribasi elementlarini pedagogik amaliyotga joriy etish imkoniyatlarini umumlashtirish, tushunish va ko'rib chiqish;

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *Кувшинова С. Е. Гендерное воспитание в дошкольном возрасте // Муниципальное образование: инновации и эксперимент. 2013. № 1. – С. 22-26.*
2. *Клепиков В.Н. Потенциал социокультурной модернизации образования в ракурсе нравственно-этического воспитания детей, подростков и молодёжи // Муниципальное образование: инновации и эксперимент. 2013. № 3. – С. 39-46.*
3. *Гендерная психология и педагогика: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / под общ. ред. О.И.Ключко. – Москва: Юрайт, 2017. – 404 с.*
4. *Рыков С.Л. Гендерная культура педагога: сущность и пути формирования // Ценности и смыслы. 2018. № 4 (56). – С. 76–89.*